

KATARZYNA HODOR*

URBAN PARKS AND THEIR VALUE: CRACOW EXAMPLES

PARKI MIEJSKIE I ICH ZNACZENIE NA PRZYKŁADZIE KRAKOWA

Abstract

This paper presents the history of the construction of urban parks in Krakow in relation to research on the urban development of the settlement. The chronologic emergence of each green space and the importance that they have played in the development of the city, as well as their current state, has been outlined in the paper.

Keywords: landscape of the city, urban park, Krakow, greenery

Streszczenie

W artykule przedstawiona została historia powstawania parków miejskich na terenie miasta Krakowa w odniesieniu do badań nad rozwojem urbanistycznym tego ośrodka. Wskazane zostało chronologicznie występowanie poszczególnych zielonych przestrzeni i ich znaczenie, jakie w przeszłości miały one dla rozwoju miasta, oraz ich stan obecny.

Słowa kluczowe: krajobraz miasta, park miejski, Kraków, zieleń

* Ph.D. Arch. Katarzyna Hodor, Institute of Landscape Architecture, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

1. Introduction

When discussing the topic of urban parks, it would be good to explore the definition of the city as a civilisational and artistic phenomenon. The beginnings of the emergence of cities were tied to the creation of spatial layouts. Their structure was influenced by both the architecture of their buildings and their location within a particular environment and landscape¹. The city can be perceived as a creation that results from and is fashioned after the order of nature. Greenery, in its various forms, was and is present in urban structures, with various functions assigned to it². The definition of a park implies a type of ordered greenery, of a character that is open to society, the main function of which is based on leisure and recreation³. Greenery of this type occurs as a deliberately composed element of an urban plan. It is usually adapted to the context of the location, as well as the given shape and scale of its surroundings. Their distinct trait is that they are usually surrounded by a densely built-up area, and possess a varied functional programme and park furniture⁴. The phenomenon of public parks has become an inseparable element of the city ever since the social reforms that have been taking place since the XIX century, being mostly associated in various forms with the residences of rulers prior to that time⁵. Presently, the presence of parks in a city is an indicator of the quality of life for their inhabitants. We also need to highlight their typological diversity. There are parks that are public and patriotic, there are cemeteries, there are walking and recreational parks, there are community forests, forest parks, sports parks, country parks, cultural parks, workers' parks, spa parks, steel mill workers' parks, as well as miners' parks⁶. They represent a wide array of possible forms and the utilisation of diverse solutions. Typological complexity does not fully describe the varieties of parks that have been listed above. The form of use that dominates these establishments is tied to aesthetic, nature and social aspects.

The paper presented below focuses on issues that are related to the development of Krakow and the establishment of parks within the city. The parks that were built after the year 1988 have been described in detail. The paper also features an outline of the current potential for changes that can occur in the forthcoming years. These include those related

¹ W. Ostrowski, *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001.

² K. Hodor, *Zieleń i ogrody w krajobrazach miast (do XVIII w.)*, cz. 1, "Czasopismo Techniczne", 6-A/2012, p. 7-16.

³ Article 5 of the Environmental Protection Act contains a definition of green areas within a city. This group includes city parks. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040920880> (access: 21.12.2015).

⁴ K. Łakomy, *Zieleń i ogrody w krajobrazach miast (od XVIII do XX w.)*, cz. 2, "Czasopismo Techniczne", 6-A/2012, p. 17-26.

⁵ The use of greenery that fulfilled the important role of being a public space can be traced all the way to ancient cultures, [after:] A. Mitkowska, *Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego*, cz. 1: *Od starożytności do renesansu*, Politechnika Krakowska, Kraków 2012, p. 33-41, 51-58; cf. K. Hodor, *op. cit.*

⁶ A. Zielonko, [after:] A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006, p. 88; cf. K. Łakomy, *op. cit.*

to the medieval Błonia of Krakow as an urban *prato*, theme parks (Park Jordana – the Park of Jordan – and Park Bednarskiego – the Park of Bednarski), the parks that encompass and adapt the grounds of residences, necropolises based on a landscaping idea, as well as new compositions that meet the current needs of citizens.

2. The matter of public greenery complexes in relation to the development of the city of Krakow

The topic of the greenery of the city of Krakow has been discussed numerous times and from various perspectives, being deemed as a model example of a concentric-radial layout⁷. Each of the stages of its development was outlined based on the division of the phases of spatial change that had been proposed by M. Motak. Phase 1 was not discussed in detail due to a lack of sources on the topic of greenery, while the subsequent phases II-V illustrate the most important changes that have taken place in Krakow prior to the year 1988⁸.

The history of the urban evolution of Krakow begins in the early medieval period, when settlement structures started to emerge in the area⁹. Phase II encompasses the period between the years 1257 and 1335 and is tied to the founding of Krakow on the basis of Magdeburg Law, which is also the period when the first monasteries were established in the area. The period between the years 1335 and 1850 saw the development of Krakow, Kazimierz and Florencja (Kleparz), along with the adjacent settlements (phase III). One of the more important elements of greenery of this phase is Błonia, which was a freely accessible area and was mostly used as a pasture for animals to graze on¹⁰. Monasteries were being successively established, with gardens that, initially, featured elements of medieval compositions, followed by Italian style geometric flower beds, replaced by Baroque and Rococo styles, culminating in elements of landscape alteration¹¹. Areas with decorative greenery were being established near enclosed residences, at times forming the basis for the future park complexes of Krakow. In the Wesola district, the area surrounding a suburban residence that used to belong to, among others, the Czartoryski family and later to the Jesuit Order, was turned into a botanical garden by the Academy of Krakow in 1783. It was used for scientific and botanical purposes, while the residence itself was converted into an Observatory¹². Apart from its excellent collection and its winter gardens, it had initially been established in the Baroque style, which was later adapted in a manner similar

⁷ It would be good to explore the subject literature by J. Bogdanowski, E. Stępniewska, A. Mitkowska, A. Böhm and A. Zachariasz.

⁸ M. Motak, *Historia rozwoju urbanistycznego Krakowa w zarysie*, Politechnika Krakowska, Kraków 2016.

⁹ [After:] *Ibidem*, *passim*.

¹⁰ R. Marcinek, Z. Myczkowski, *Błonia Krakowskie*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2013.

¹¹ K. Hodor, *Ogrody klasztorne i ich rola w kształtowaniu tkanki urbanistycznej miasta Krakowa*, "Czasopismo Techniczne", 6-A/2012, p. 57-64.

¹² A. Zemanek, *230 lat Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1783-2013)*, Alma Mater, iss. 158, p. 28, [after:] https://issuu.com/alma-mater/docs/alma_158_www_m/28?e=3181643/5081567 (access: 1.12.2015).

to English landscape gardens. First municipal cemetery in Cracow was established at 1803. Then it gradually was becoming park-necropolis. Within the city itself, the period after the end of the XVIII century featured the establishment of an excellent public greenery complex in the form of entertainment gardens – possessing a rich programme, arranged in the style of romantic gardens and featuring attractive greenery, they were open to various social groups¹³. The gardens included that of the Dzieduszycki family – described by Grabowski – located near the church of St. Lazarus (which was a place of congregation for Polish craftsmen), the garden of Bauman near the church of St. Nicholas (which was used by German officials), the garden of Frantz near the church of the Order of Friars Minor (used by both Poles and Germans), the garden of Krzyżanowski in the Wesola district (for members of the upper class), the garden of Kremer in the area of Łobzów, and a few others. The Park Strzelecki was opened to the inhabitants in 1837. Small rented areas that had been established between the walls also became public green spaces – numbering 25 in total and used in the form of beer gardens, with bowling alleys and pubs¹⁴. Towards the end of the period, the area of the former moats that surrounded the city was converted into Planty, which minimised the importance of gardens located near villas and residences¹⁵. Planty became the city's main attraction, freely accessible to the city's inhabitants. They were composed of ordered greenery, fulfilling the role of a circulation and walking space, characterised by qualities of a landscape park with patriotic elements.

Phase IV (between the years 1850 and 1949) was initially tied to an intense fortification of Krakow, which became enclosed by the ring of the Fortress. Beneficial changes were introduced, along with the concept from the beginning of the XX century, which beautified the city during a period of stagnation. The concentric-radial layout became the basis for the development of the city's urban structure¹⁶. As a consequence of these changes, the parks that were being constructed had an attractive programme and location. Planty Dietlowskie, established in 1866, were mostly based on the function of a circulation and walking space, with a linear layout. Park Krakowski, established in 1887, had a diverse programme based on services and entertainment, similar to the solutions found in Vienna. Park Kościuszki, established in 1887, was an adaptation of an area with residential-type greenery. Having an area of 3.18 ha, it is a remnant of the residential garden of the bishops, which was once based on Italian designs – from the XVI century onwards it was based on a spatial layout that featured geometric flower beds¹⁷.

Now it would be good to draw the attention of the reader to a description of two examples of parks that are both innovative and have played a precursory role on the supra-local scale. These are Park Jordana – established in an area that used to be a part of Błonia – as well as Park Bednarskiego, which was established in the town of Podgórze, which was incorporated into Krakow in 1915. Park Jordana was established in 1889 and featured elaborate educational,

¹³ B. Stępniewska, *Ogrody Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977, p. 136-148.

¹⁴ A. Grabowski, *Ogrody i parki dawnego Krakowa*, Jagiellonia, Kraków 2008, p. 65.

¹⁵ Established between the years 1820-1829.

¹⁶ Based, among other sources, the Plan of the Regulation of Grand Krakow from the year 1910, which featured a concentric-radial layout, developed by J. Czajkowski, W. Ekielski, T. Stryjeński, L. Wojtyczko and K. Wyczyński.

¹⁷ K. Hodor, *Podmiejskie rezydencje dworsko-ogrodowe w kształtowaniu krajobrazu mikroregionu Rowu Krzeszowickiego*, Monograph 397, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2011, p. 49.

patriotic and sports themes. It was established in an area that was designated for a park following the end of the industrial and agrarian expo which took place in 1887. After the year 1905, the didactical programme of the park also included elements of gardening, including education on the various types of trees (featuring a flower and vegetable garden), as well as a workshop intended for woodworking and wood turning classes. The area was divided into smaller interiors with fields for playing and practicing sports, with loosely arranged greenery. The functional programme featured the construction of: 8 gymnastic fields (5 for boys and 3 for girls), fields for athletic sports and cricket, as well as a pond which was to serve as an ice-skating rink during the winter. The whole of which was finalized by the construction of a gymnastic pavilion and a gazebo for an orchestra. The area of the park also featured workshops for woodworking and weaving. The programme, which was meant to be a basis for educating the youth, was propagated by Dr Jordan, and the popularisation of his thoughts spread to other Polish cities¹⁸. It is worth mentioning that the concept of the role of parks as tools in shaping society (*Volksgarden*) was being propagated in Western Europe by Christian Cay Lorenz Hirschfeld already in the XVIII century¹⁹. The parks that were built in Vienna (the Prater), London or Budapest were meant to improve the standard of living of the inhabitants of these cities. Park Jordana, by the means of its programme of stimulating the youth to activity, introduced educational and social elements tied to the development of young persons.

Park Bednarskiego was established in 1896 in an area formerly taken up by a quarry, and is an example of a successful revitalisation of a post-quarry area. Its conceptual design was based on a landscaping layout with high quality terrain. It was divided into zones: I – a promenade garden in the uppermost part, II – a section near the Twardowski school, III – an educational and sports section, IV – a country park. It currently has an area of 8.5 ha – the neglected greenery and the accompanying infrastructure are to regain their lustre after the completion of the currently ongoing revalorisation²⁰.

Another type of municipal park is Lasek Wolski, bought in 1917 by the Kasa Oszczędności Miasta Kraków (The Krakow Savings Bank) for the purposes of being converted to recreational purposes (with the function of a country park). The programme of the park featured: a nursery of forest trees, a pheasantry, a scouting meadow, gamekeeper's cottages, gazebos, as well as a circulation layout based on walking alleys, featuring driveways (for cars and hackneys). The area currently occupies a surface of 420 ha. It is worth mentioning that there is an eremite monastery of the Camaldolese Order in the vicinity, and that a zoological garden with an area of 15 ha was built in Lasek Wolski in 1927.

In the years 1921-1941, the number of inhabitants of the city increased by 40%, which was tied to the dynamic development of its suburban areas, as well as the incorporation of the settlements in the direct vicinity of the city into Krakow by the Nazi occupants, thus creating new districts (Łagiewniki, Kobierzyn, Skotniki, Przegorzały, Bielany, Czyżyny,

¹⁸ J. Torowska, *Park im. dra Henryka Jordana*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2006, *passim*.

¹⁹ Christian Cay Lorenz Hirschfeld (1742-1792) was the author of five books: *Theorie der Gartenkunst*, Leipzig 1779, [after:] Szilagyi Kinga, Kanczlerne Vereb Maria, *The city park's 200 years – changes in spatial structure and park use in the life of an urban park*, [in:] 4D 33.SZÁM 2014, p. 20-25.

²⁰ K. Żółciak, J. Żółciak, *Park Bednarskiego*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2007.

Prokocim, Piaski Wielki, Bronowice Małe, Bronowice Duże, among others)²¹. During the occupation, various modernisation works were undertaken regarding streets and squares, which, were an implementation of the pre-war development plans of K. Dziewoński. The changes were mostly aimed at improving the quality of life of the future German inhabitants. The radial-concentric layout was preserved, making the spatial development of the city clearer. The subsequent changes that took place up to the year 1944 were akin to new developments meant for Germans. A new multi-storey residential development was built along Królewska street, along with buildings near Lea street and in Olsza. The royal gardens of Łobzów were made smaller by the demolition of the grange, and a new cadastral division. A part of the plans were not implemented – for instance the construction of a residential development on the field of Błonia, among others. During the occupation, the changes regarding greenery were tied to the establishment of allotment gardens in the new districts (Bronowice Małe, Wola Justowska, Dębniki, Płaszów), which had an area of 57 ha in the year 1940²².

The changes that occurred during phase V, which are delineated by the timeframe between the years 1949 and 1988 were tied with the founding of the workers' city of Nowa Huta, which would later become a district of Krakow. After regaining independence, the expansion of the city limits that occurred in the year 1941 was took place during the process of planning of a further expansion of the limits of the city to the east. Initially, the development of the city was to be a continuation of the plan by Dziewoński, adapted to the establishment of workers' residences. Work on the conceptual design started in the beginning of the 1950's under the supervision of Anna Ptaszycka – Nowa Huta was to be made a part of a ring of urban greenery, although the plan was ultimately met with disapproval from the new government. Industry became the dominant form of use for Krakow. The subsequent zoning plans expanded the structure of the built-up areas without introducing meaningful changes to the parks of the city (the plan by Hager of 1967, the plan by Seibert of 1977, the plan by Ziobrowski of 1988 – which was the first to introduce a focus on the cultural and educational values while including measures that were protective of the landscape and culture)²³. The period that is being discussed saw the creation of parks within the numerous new housing estates (for instance on Osiedle Tysiąclecia), as well as Park Kultury i Wypoczynku (Park of Culture and Recreation), Park Krowoderski, and Park Kultury (Park of Culture) in Nowa Huta²⁴. During this time, planners used standards that enforced the provision of a fixed amount of greenery per inhabitant (in a city between 50 000-300 000 there was to be between 8 and 19 m² of greenery per inhabitant)²⁵. The areas that were reserved for park greenery in accordance with the standards from 1974 were later built upon during the 1990's. The historical gardens of Krakow were being made smaller through the dividing of their plots and

²¹ *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, J. Wyrozumski (ed.), TMHiZK BK, iss. 150, Kraków 2007, p. 666.

²² *Ibidem*, p. 671, footnote 26.

²³ *Ibidem*, p. 682.

²⁴ A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006, p. 132.

²⁵ G. Dąbrowska-Milewska, *Standardy urbanistyczne dla terenów mieszkalnych – wybrane zagadnienia*, Architecture et Artibus, 1/2010, p. 21.

the construction of new developments that had nothing in common with the history of these areas. And so, a part of the area of the royal gardens of Łobzów was turned into a stadium in 1950, with additional sports facilities added in 1974. The Mound of Esterka was irrevocably destroyed, along with a defensive wall with bastions, while a part of the park from the side of Kazimierza Wielkiego street has been turned into a gas station²⁶. The post-manorial parks become nationalised during this time. These included the park that is currently known under the name of Park A. i E. Jerzmanowskich, which was nationalised in 1950, Park Decjusza²⁷, which was bought by the State Treasury in the 1970's, while the post-manorial parks of Biały Prądnik, Swoszowice, Czeczów in Bieżanów, Park Wadów, Park Jerzmanowskich – bought in 1989 – as well as Park Dębnicki – bought in 2002 – were converted into public greenery in the subsequent years, usually undergoing minimal revalorisation.

The territory of Krakow had its borders expanded, but these changes did not directly result in the establishment of parks within the city. In particular, the city possessed a large amount of green areas in the form of farmland, pastures, meadows and orchards, which constituted up to 59% of its area in the middle of the 1980's, only to be presently reduced to 47%.

By analysing the total area of parks after the end of the Second World War in Krakow, the research that was conducted in 1953 provides a quantitative juxtaposition to the amount of greenery per inhabitant, which amounts to 2.7 m², while the ratio of parks to the total area of greenery in the city is only 0.1%²⁸. Stępniewska provides a tally which shows that Krakow has the lowest total area of parks in comparison with such cities like Warsaw, Poznań, Wrocław and Szczecin. In 1970, there were 14 public parks that were meant for recreation and walking in Krakow²⁹. Currently, there are 47 recreation and walking public parks in the city, with a total area of 400 ha. This provides us with a total of 66 m² of greenery per inhabitant, while in Poznań there are 103 m², and 139 m² in Gdańsk³⁰.

3. City parks in the present day

In the present day we can observe that cities face problems tied to the emergence of urban heat islands. Increased pollution levels, mostly from suspended dust particles, as well as intense urbanisation, which lowers the number of parks and green areas³¹. The importance of parks has many facets: they are important for society (improving the sense of well-being and

²⁶ *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, op. cit., p. 690.

²⁷ Z. Beiersdorf, *Willa Decjusza. Architektura i dzieje*, p. 7, [after:] <http://villa.org.pl/villa/historia-willi-decjusza/> (access: 1.11.2015).

²⁸ Based on research conducted by Rażniewski and Skurzyński, which provided the obligatory factor of 0.5% of the area of the city, [after:] B. Stępniewska, *Ogrody Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977, p. 192.

²⁹ B. Stępniewska, op. cit., p. 191.

³⁰ Raport o stanie Miasta, [after:] http://lovekrakow.pl/aktualnosci/mieszkancy-potrzebuja-prawie-trzydziestu-parkow_7013.html (access: 10.01.2016).

³¹ Research points to the fact that the reduction of green areas within European cities is becoming a trend, [after:] http://www.husqvarna.com/files/articles/Global_Garden_Report_2012.pdf (access: 1.01.2016).

security, which stimulates the occurrence of a selection of forms of activity), important for wellbeing (they stimulate the process of breathing, blood circulation and provide a negative ionisation of the air), and important to the environment (they fulfil the role of buffer zones, providing insulation and purifying the air). In addition, their importance also stretches into the fields of transportation, culture, education, promotion and the economy (as a type of investment with a high capital rate). Long-term research indicates that parks play an important part within cities that is tied to their aesthetics, increasing the humidity of the air, protecting against noise and wind, as well as reducing air pollution through a phenomenon called phytoremediation. The role of green wedges that improve the ventilation of cities was already discussed by Czarnecki in the 1960's³². Since the beginning of the 1990's, the standards of urban design regarding the appropriate provision of green spaces within a given distance from residential areas have been successively abandoned. These included the provision that no less than 50% of the net area should be assigned as a recreational space or an insulation barrier. The maximum distance that a person was to walk in order to reach a green area (with an area of 4 m² per inhabitant) was to be no larger than 500 m³³ in terms of the overall area.

In Krakow, due to the city's distinct terrain, as well as omissions that have been made within the regulations of zoning plans on the scope of the entire city, this has become a key issue – in light of the fact that the quality of the air is considered very poor throughout the entire year³⁴. Research points to an unfavourable proportion between oxygen demand and its production by public greenery in Krakow (the demand is 150 times larger than the greenery can supply). The lack of 2% of oxygen up to a height of 1.5 m is alarming³⁵. The diagnosis regarding the state of the environment of the city of Krakow that has been developed as a part of the Environmental Protection Improvement Programme for the City of Krakow for the years 2012-2015, which, including the parks that were built in 2011, as well as those that are to be constructed in the years 2016-2019, has specified approximately 700 ha new or renewed parks and gardens.

The Development Strategy of the City of Krakow up to the Year 2030 lists the improvement of the condition of the natural environment as one of its aims. The projects that are being implemented in order to improve the quality and quantity of green areas in Krakow are being carried out more and more actively, although still inadequate when the city's needs are taken into account. The City Greenery Authority, which has been established in 2015 as an institution in charge of the management of green areas, introduced a system of greenery management, which has been known and practiced in other cities. The document regarding the Directions of the Development and Management of Green Areas in Krakow for the Years 2017-2030, which is to outline the basic goals and plans in this regard, is currently

³² W. Czarnecki, *Planowanie miast i osiedli*, PWN, Poznań–Warszawa 1960, p. 189.

³³ G. Dąbrowska-Milewska, *op. cit.*, p. 21.

³⁴ https://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=2043 (access: 10.01.2016) as well as the Report of the World Health Organisation (WHO) which features measurements from 19.05.2016.

³⁵ http://www.agenda21.waw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=55&showall=1 (access: 10.01.2016).

being developed³⁶. The presence of parks in the more outlying districts of Krakow is of great local importance. A return to the continuation of the manner of thinking of Kazimierz Dziewoński, who had been the author of the first plan of the greenery of Krakow before the start of the Second World War – was based on the valley of the Vistula river and other river valleys, as well as the peripherally located meadows and untilld farmland – could become a viable chance for Krakow³⁷. There is currently no basis for upholding the image of Krakow as a garden city – termed so by Howard before the Second World War – in terms of the amount of attractive and well-maintained greenery³⁸. Over the years it has become evident that Park Jordana, Błonia and Park Bednarskiego are still the most attractive green spaces of Krakow. Meanwhile, the neglected Park Krakowski, despite its excellent location, does not attract visitors, being relegated to the role of a purely circulatory space. The currently ongoing research that is being carried out with the aim of assessing the current condition of city parks – taking into account their function, form, level of maintenance of their greenery, their social infrastructure, street furniture and accessibility – have not provided us with positive results, confirming the poor quality of the maintenance of greenery³⁹. The plans that have been included on the ranking list of city-sponsored projects related to greenery and which postulate a total area of 803.6 ha of parks, shows promise. The list includes both city parks, river parks, as well as the adaptation of the areas that were a part of the fortifications of Krakow⁴⁰. Work is currently under way on some of these projects, mostly based on public participation in the form of consultations, open workshops and design competitions, mostly focused on areas on the outskirts of the city. In the city centre, in areas that have not been used as public greenery, the parks that were to be reclaimed by the community include: Park Jalu Kurka (Park of Jalu Kurek) near Szlak street (currently owned by the Society of the Divine Saviour), which has an area of 1.67 ha (the project will most probably not be carried out), as well as Ogród Łobzów (Garden of Łobzów) near Podchorążych street, with an area of 3.5 ha, which is planned to have a recreational and educational role, the plans for which can be fully implemented by the year 2017. Other green areas are being replaced by buildings at a rapid pace, which leads to an excessive density of the built environment and the disappearance of green areas.

³⁶ Presentation of Piotr Kempf, *Zarządzanie i planowanie terenami zieleni na przykładzie Krakowa*, <http://fgsc.pl/wp-content/uploads/PIOTR-KEMPF-ZARZ%C4%84DZANIE-I-PLANOWANIE-TEREN%C3%93W-ZIELENI-NA-PRZYK%C5%81ADZIE-KRAKOWA.pdf> (access: 1.01.2016).

³⁷ A. Böhm, *System Parków Rzecznych w Krakowie*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, iss. VII, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2007, p. 277-284.

³⁸ Howard, when describing Krakow with the term, referred to, among other things, the existing, then-expanded greenery of monastery gardens, [after:] M. Motak, *Historia rozwoju urbanistycznego Krakowa w zarysie*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2016, p. 32.

³⁹ Poster by K. Hodor, M. Vogt, *The city parks valuation and their role in urban structure of Cracow*, presented at the International Conference in October 2015.

⁴⁰ https://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=13644 (access: 1.01.2016).

4. Conclusions

Parks have not played an important role in the territorial development of Krakow, due to their marginalisation during the successive processes of transformation. The most attractive structures of greenery in terms of function were the ones that were established during the final years of the XIX century and the early years of the XX century (phase III/IV). This situation has been tied to the economic and social conditions of the Free City of Krakow, and later to that of Krakow and Podgórze. After the Second World War, the focus of spatial planning was shifted towards the ideological construction of an industrial city, with small parks being introduced into new residential developments, while post-manorial parks were being nationalised without introducing any new attractive green areas. When compared to the substantial increase in the area of the city, parks account for a small percentage of Krakow (2.46%)⁴¹. The actions that are currently being taken give us hope that greenery can be brought back to its original glory, as well as for a deliberate and well thought-out establishment of new parks, which are so sorely needed within the spatial structure of Krakow. Drawing on years' worth of unimplemented conceptual designs of river parks, making use of green areas that have not yet been properly developed and which have been saved from the real estate developers' lust for profit, as well as the proper care for historical parks gives us hope that the quality of life of the inhabitants of Krakow can change. The history of the city is an important element for the development of green areas within a city, serving as a possible catalyst for development, inspiration and the rooting of parks within the history of a place. Remembering the words of Jan Gzel, we can state that *attention to space is synonymous to building luxury within a city*.

⁴¹ *Diagnoza stanu środowiska miasta Krakowa* – 09.01.2012, p. 22.

1. Wstęp

Rozważając tematykę dotyczącą parków miejskich, warto pochylić się nad definicją miasta jako zjawiska artystyczno-cywilizacyjnego. Początki powstawania miast wiązały się z tworzeniem układów przestrzennych. Wpływ na ich strukturę miały zarówno architektura budowli, jak i lokalizacja, osadzona w określonym środowisku i krajobrazie¹. Miasto może być postrzegane jako kreacja wynikająca i wzorowana łaodem natury. Zielen w różnych formach występowała i występuje w strukturach urbanistycznych, mając przypisane różnorodne funkcje². Definicja parku natomiast określona została jako typ zieleni urządzonej o charakterze otwartym dla społeczeństwa, którego główna funkcja oparta jest na rekreacji i wypoczynku³. Zielen w tej odmianie występuje jako świadomie komponowany element planu urbanistycznego. Zazwyczaj jest dostosowywana do kontekstu lokalizacyjnego, danego kształtu i skali zabudowy. Charakterystyczną cechą jest zazwyczaj otoczenie zwartą strukturą zabudowy oraz posiadanie zróżnicowanego programu użytkowego i wyposażenia⁴. Zjawisko parków publicznych stało się nieodłącznym elementem miasta, począwszy od reform socjalnych, które dokonywały się od XIX w., wcześniej pojawiając się w różnej formie i odmianach związanych z siedzibami władców i możnych⁵. Obecnie występowanie parków w mieście jest wyznacznikiem jakości życia. Koszty ponoszone przy ich pielęgnacji i utrzymaniu przekładają się na estetyczne korzyści wynikające z istnienia tego typu zielonej przestrzeni. Warto przywołać różnorodność typologiczną. Są to parki publiczne, patriotyczne, cmentarne, spacerowo-wypoczynkowe, lasy komunalne, parki leśne, sportowe, ludowe, kultury i wypoczynku, robotnicze, zdrojowe, hutnicze, górnicze⁶. Reprezentują one szeroki wachlarz możliwych form przy zastosowaniu wielorakich rozwiązań. Złożoność typologiczna nie wyczerpuje wymienionych powyżej rodzajów parków. Funkcja, jaka dominuje w tego typu założeniach, wiąże się z estetyką, przyrodą i aspektami społecznymi.

Poniższe opracowanie dotyczy zagadnień związanych z rozwojem Krakowa i zakładaniem parków na terenie miasta. Szczegółowo opisane zostały te, które powstały do 1988 r., zakreślono również perspektywy obecnych zmian na kolejne lata. Wśród nich znajdują się zarówno średniowieczne krakowskie błonia jako miejskie prato, parki tematyczne (Jordana,

¹ W. Ostrowski, *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2001.

² K. Hodor, *Zielen i ogrody w krajobrazach miast (do XVIII w.)*, cz. 1, „Czasopismo Techniczne”, 6-A/2012, s. 7-16.

³ W ustawie o ochronie przyrody w art. 5 znaleźć można definicję terenów zielonych znajdujących się w mieście. Należą do tej grupy parki miejskie. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W-DU20040920880> (dostęp: 21.12.2015).

⁴ K. Łakomy, *Zielen i ogrody w krajobrazach miast (od XVIII do XX w.)*, cz. 2, „Czasopismo Techniczne”, 6-A/2012, s. 17-26.

⁵ Już w kulturach starożytnych występowała zielen pełniąca ważną rolę jako przestrzeń publiczna, [za:] A. Mitkowska, *Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego*, cz. I: *Od starożytności do renesansu*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, s. 33-41, 51-58; por. K. Hodor, *op. cit.*

⁶ A. Zielonko, [za:] A. Zachariasz, *Zielen jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006, s. 88; por. K. Łakomy, *op. cit.*

Bednarskiego), parki obejmujące i adaptujące tereny rezydencji, nekropolie oparte na koncepcji krajobrazowej oraz nowe kompozycje, odpowiadające na ówczesne potrzeby społeczeństwa.

2. Układy zieleni publicznej na tle rozwoju miasta Krakowa

Tematykę związaną z zielenią miasta Krakowa podejmowano wielokrotnie w różnych ujęciach, postrzeganych jako modelowy przykład układu koncentryczno-promienistego⁷. Poszczególne etapy rozwoju opisane zostały, bazując na podziale faz przemian przestrzennych zaproponowanych przez M. Motaka. Faza I nie została szczegółowo opisana ze względu na brak informacji dotyczących zieleni, kolejne fazy od II do V nakreślają najistotniejsze przemiany zachodzące w Krakowie do 1988 r.⁸

Historia przemian urbanistycznych Krakowa rozpoczyna się w okresie wczesnego średniowiecza, kiedy następowało tworzenie się struktur osadniczych na tych terenach⁹. Faza II przekształceń to okres od 1257 do 1335 r., związana z lokacją Krakowa na prawie magdeburskim, kiedy to zakładano pierwsze klasztory. Od 1335 do 1850 r. rozwijały się: Kraków, Kazimierz, Florencja (Kleparz) wraz z osadami (faza III). W tym czasie możemy wskazywać na zielen o charakterze ogólnodostępnym na terenie błoń krakowskich, pełniących wówczas funkcje gospodarcze, służąc do wypasu zwierząt¹⁰. Powstawały również kolejne zgromadzenia z ogrodami, początkowo z elementami średniowiecznych kompozycji, włoskich kwaterowych, później barokowych, rokokowych, aż po elementy przekształceń krajobrazowych¹¹. Zakładano tereny ozdobnej zieleni przy rezydencjach o charakterze zamkniętym, stanowiąc niekiedy podstawę dla późniejszych struktur zieleni parkowej w Krakowie. W dzielnicy Wesoła, w otoczeniu podmiejskiej rezydencji, własności między innymi rodu Czartoryskich, później zakonu jezuitów, w 1783 r. założony został przez Akademię Krakowską ogród botaniczny. Pełnił on funkcje naukowe, botaniczne, a w rezydencji założono obserwatorium astronomiczne¹². Prócz znakomitych zbiorów, jakie posiadał, oranżerii, układ początkowo opierał się na kompozycji barokowej, po rozbudowie nawiązując do ogrodów angielskich. W 1803 r. w Krakowie założono pierwszy cmentarz komunalny, który stał się w kolejnych latach parkiem-nekropolią. Na terenie miasta od końca XVIII w. znakomitą grupę publicznej zieleni stanowiły ogrody rozrywki o bogatym programie, nawiązujące do

⁷ Warto odnieść się do literatury przedmiotu autorstwa J. Bogdanowskiego, E. Stępniewskiej, A. Mitkowskiej, A. Böhma i A. Zachariasz.

⁸ M. Motak, *Historia rozwoju urbanistycznego Krakowa w zarysie*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2016.

⁹ Fazy przywołane, [za:] M. Motak, *op. cit.*, *passim*.

¹⁰ R. Marcinek, Z. Myczkowski, *Blonia Krakowskie*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2013, *passim*.

¹¹ K. Hodor, *Ogrody klasztorne i ich rola w kształtowaniu tkanki urbanistycznej miasta Krakowa*, „Czasopismo Techniczne”, 6-A/2012, s. 57-64.

¹² A. Zemanek, *230 lat Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1783-2013)*, Alma Mater, nr 158, s. 28, [za:] https://issuu.com/alma-mater/docs/alma_158_www_m/28?e=3181643/5081567 (dostęp: 1.12.2015).

ogrodów romantycznych, posiadające atrakcyjną zieleń, otwarte dla różnych grup społecznych¹³. Były to opisane przez Grabowskiego: ogród Dzieduszyckich przy kościele św. Łazarza (skupiający polskich rzemieślników), ogród Baumaną przy kościele św. Mikołaja (dla urzędników niemieckich), ogród Frantza przy kapucynach (dla Polaków i Niemców), Krzyżanowskiego na Wesołej (dla klasy wyższej), Kremera w okolicach Łobzowa i kilka innych. Park Strzelecki otwarty został dla mieszkańców w 1837 r. Publicznymi przestrzeniami zieleni stały się również, założone między murami, niewielkie dzierżawione tereny, pełniące funkcję ogródków piwnych w liczbie 25 z kręgielniami i piwiarniami¹⁴. Pod koniec wyszczególnionego tu okresu na terenie fos wokół miasta założono Panty, co zminimalizowało znaczenie ogrodów przy willach i rezydencjach¹⁵. Planty stały się główną atrakcją ogólnodostępną dla mieszkańców. Była to zieleń komponowana o funkcji komunikacyjno-spacerowej, charakteryzująca się cechami parku krajobrazowego z elementami patriotycznymi.

Faza IV (od 1850 do 1949 r.) wiązała się początkowo z intensywnym fortyfikowaniem Krakowa, zamykając miasto w pierścień Twierdzy. Po okresie stagnacji korzystne zamiany, oparte na koncepcji upiększania miasta, wprowadzone zostały na początku XX w. Układ koncentryczno-promienisty stał się podstawą do rozwoju struktury urbanistycznej¹⁶. W konsekwencji zmian powstawały parki o atrakcyjnym programie i lokalizacji. Planty Dietlowskie, założone w 1866 r., opierały się przede wszystkim na funkcji komunikacyjno-spacerowej o układzie liniowym. Park Krakowski, założony w 1887 r., posiadał rozbudowany program usługowo-rozrywkowy, wzorowany na rozwiązaniach wiedeńskich. Adaptacja terenów zieleni rezydencjonalnej znalazła realizację w Parku Kościuszki założonym w 1887 r. Obecnie obejmujący 3,18 ha jest pozostałością po ogrodzie rezydencjonalnym biskupów, niegdyś opartym o włoskie wzorce, który od XVI w. posiadał kwaterowy układ przestrzenny¹⁷.

Warto opisać kilka przykładów nowatorskich i prekursorskich w skali ponadlokalnej. Należą do nich Park Jordana, założony na terenach obejmujących Błonia krakowskie, oraz Park Bednarskiego, powstały w mieście Podgórze, przyłączonym do Krakowa w 1915 r. Park im. H. Jordana został założony w 1889 r., posiadał rozbudowaną funkcję edukacyjną, patriotyczną oraz sportową. Zajmował teren po wystawie rolniczo-przemysłowej z 1887 r. Od 1905 r. program dydaktyczny parku obejmował również zagadnienia związane z ogrodnictwem, w tym naukę o gatunkach drzew (ogródek kwiatowo-warzywny), pracownię do prowadzenia warsztatów stolarskich i tokarskich. Teren podzielony został na mniejsze wnętrza z boiskami do gier i zabaw, z komponowaną swobodną roślinnością. Program funkcjonalny zakładał stworzenie: 8 boisk gimnastycznych (5 dla chłopców i 3 dla dziewcząt), boiska lekkoatletycznego i do gry w krykieta, stawu pełniącego w zimie funkcję lodowiska. Dopelnieniem było powstanie pawilonu gimnastycznego oraz altany dla orkiestry. Na terenie parku znajdowała się pracownia stolarska i tkacka. Poszczególne elementy postawa-

¹³ Por. K. Grodziska, *Krakowianki zapomniane. O niezwykłych paniach pochowanych na Cmentarzu Rakowickim 1803-1920*, Oficyna Wydawniczo-Drukarska Secesja, Kraków 2011, s. 195-199.

¹⁴ A. Grabowski, *Ogrody i parki dawnego Krakowa*, Jagiellonia, Kraków 2008, s. 65.

¹⁵ Zakładane w latach 1820-1829.

¹⁶ Oparty m.in. o Plan regulacji Wielkiego Krakowa z 1910 r. o układzie koncentryczno-promienistym, autorzy: J. Czajkowski, W. Ekielski, T. Stryjeński, L. Wojtyczko, K. Wyczyński.

¹⁷ K. Hodor, *Podmiejskie rezydencje dworsko-ogrodowe w kształtowaniu krajobrazu mikroregionu Rowu Krzeszowickiego*, Monografia 397, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2011, s. 49.

ły, aby kształtować i wychowywać młodzież. Propagowane przez Jordana idee były rozpowszechniane w innych polskich miastach¹⁸. Warto wspomnieć, iż koncepcja społecznej roli parków miejskich (*Volksgarden*) pojawiła się w Europie Zachodniej już w XVIII w., a jej autorem był Christian Cajus Lorenz Hirschfeld¹⁹. Parki – powstające w Wiedniu (Prater), Londynie czy Budapeszcie – miały na celu podnoszenie standardu życia mieszkańców. Park Jordana, dzięki wprowadzonemu programowi aktywizacji młodzieży, wnosił elementy wychowawcze i socjalne, związane z rozwojem młodego człowieka.

Park Bednarskiego założono w 1896 r. na terenach kamieniołomu. Jest to przykład udanej rewitalizacji terenu powyrobiskowego. Koncepcja oparta została na układzie krajobrazowym o wysokich walorach rzeźby terenu. Podzielony został on na kilka stref: I – ogród promenadowy na wierzchołku, II – przy szkole Twardowskiego, III – dydaktyczno-sportowa, IV – park ludowy. Obecnie zajmuje on 8,5 ha, a zaniedbana zielen i towarzysząca infrastruktura ma odzyskać swoją świetność po trwających obecnie pracach rewitalizacyjnych²⁰.

Inną odmianą parku municypalnego jest Lasek Wolski, wykupiony w 1917 r. przez Kasę Oszczędności Miasta Kraków na cele rekreacyjne (pełniący funkcje parku ludowego). Program, jaki obejmował teren, to: szkółka drzew, bażantarnia, polana harcerska, gajówki, altany, rozplanowano również układ komunikacyjny oparty na ścieżkach spacerowych i komunikacji kołowej (dla aut i dorożek). Warto wspomnieć, iż w pobliżu znajduje się eremicki klasztor kamedułów, a na terenie Lasku Wolskiego założono w 1927 r. ogród zoologiczny (obecna powierzchnia 15 ha).

W latach 1921-1941 liczba mieszkańców Krakowa wzrosła o 40%, co było związane z dynamicznym rozwojem przedmieść, jak również wcieleniem przez okupanta hitlerowskiego podmiejskich wsi, tworzących nowe dzielnice (m.in.: Łagiewniki, Kobierzyn, Skotniki, Przegorzały, Bielany, Czyżyny, Prokocim, Piaski Wielkie, Bronowice Małe, Bronowice Duże)²¹. Za okupacji prowadzono liczne prace modernizacyjne ulic i placów, w pewnym stopniu realizujące przedwojenne plany rozwoju K. Dziewońskiego. Zmiany miały na celu poprawę warunków życia dla przyszłych niemieckich mieszkańców. Zachowano strukturę promienisto-obwodnicową, uczyletniając przestrzenny rozwój miasta. Kolejne przemiany (do 1944 r.) związane były z wprowadzeniem nowej zabudowy przeznaczonej dla ludności niemieckiej. Powstało wielopiętrowe osiedle przy ul. Królewskiej, budynki przy ul. Lea i na Olszy. Negatywne zmiany dotknęły ogrody królewskie Łobzowa. Zostały one ograniczone przez likwidację folwarku i nowy podział własnościowy. Części planów nie zrealizowano, m.in. budowy osiedla na terenie Błón krakowskich. W czasie okupacji przemiany dotyczące zieleni związane były z powstawaniem na terenie nowych dzielnic ogródków działkowych

¹⁸ J. Torowska, *Park im. dra Henryka Jordana*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2006, *passim*.

¹⁹ Christian Cajus Lorenz Hirschfeld (1742-1792) był autorem pięciu książek pt. *Theorie der Gartenkunst*, Lipszigi 1779, [za:] Szilagyi Kinga, Kanczlerne Vereb Maria, *The city park's 200 years – changes in spatial structure and park use in the life of an urban park*, [w:] 4D 33.SZÁM 2014, s. 20-25.

²⁰ K. Żółciak, J. Żółciak, *Park Bednarskiego*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2007.

²¹ *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, J. Wyrozumski (red.), TMHiZK BK, Nr 150, Kraków 2007, s. 666.

(Bronowice Małe, Wola Justowska, Dębniki, Płaszów), które w 1940 r. obejmowały obszar 57 ha²².

Przekształcenia fazy V, ograniczone ramami czasowymi od 1949 do 1988 r., związane były z powstaniem Nowej Huty. Po odzyskaniu niepodległości zaakceptowano poszerzenie granic miasta, wprowadzone w 1941 r., planując rozbudowę granic między innymi w kierunku wschodnim. Początkowo rozwój miał być kontynuacją planu Dziewońskiego, dostosowany oczywiście do wprowadzania osiedli robotniczych. Na początku lat 50. rozpoczęto prace nad koncepcją pod kierunkiem Anny Ptaszyckiej, włączając Nową Hutę w pierścień zieleni miejskiej, jednak koncepcja ta nie zyskała akceptacji nowych władz. Dominantą stała się funkcja przemysłowa Krakowa. Kolejne plany zagospodarowania poszerzały struktury zabudowy, nie wnosząc znaczących zmian w zieleni parkową miasta (plan Hagera 1967, plan Seiberta 1977, plan Ziobrowskiego 1988 – jako pierwszy wprowadzający wydobywanie walorów kultury i nauki, uwzględniając ochronę krajobrazowo-kulturową)²³. W omawianym okresie powstawały parki przy licznych nowych osiedlach (np. Osiedlu Tyśiąclecia) oraz Park Kultury i Wypoczynku, Park Krowoderski, Park Kultury w Nowej Hucie²⁴. W tym czasie posługiwano się normami wskazującymi na określone ilości zieleni na jednego mieszkańca (w mieście liczącym 50-300 tys. mieszkańców od 8 do 19 m² na osobę)²⁵. Tereny rezerwowane pod zieleni parkową, zgodnie z normami z 1974 r., w latach 90. XX w. zostawały zabudowywane. Ogrody historyczne Krakowa ograniczano powierzchnioowo przez parcelacje, przeznaczając pod nowe inwestycje niezwiązane z przeszłością tych terenów. I tak z królewskich ogrodów w Łobzowie w 1950 r. wydzielono teren pod stadion, a w 1974 r. powstały tam kolejne sportowe zabudowania. Bezpowrotnie zniszczono kopiec Esterki i mur z bastionami, a od strony ul. Kazimierza Wielkiego część parku przeznaczono pod stację benzynową²⁶. Parki podworskie w tym czasie zostają upaństwowione (park obecnie znany pod nazwą im. A. i E. Jerzmanowskich w 1950 roku, Park Decjusza²⁷ wykupiony przez Skarb Państwa w latach 70-tych, parki podworskie Białego Prądnika, Swoszowic, dwór Czeczów (w Bieżanowie), Park Wadów, Jerzmanowskich (1989), Park Dębnicki (2002) w kolejnych latach przekształcane na zieleni publiczną.

Terytorium Krakowa poszerzyło swoje granice, lecz zmiany te nie wpływały bezpośrednio na powstawanie parków w mieście. Co charakterystyczne, miasto posiadało dużą ilość terenów zielonych w postaci gruntów ornych, pastwisk, łąk, sadów – w połowie lat 80. XX w. było to aż 59%, a w 2006 r. uległo zmniejszeniu do 47%.

Analizując zasób parków po II wojnie światowej w Krakowie, badania prowadzone w 1953 r. ukazują zestawienie ilościowe zieleni przypadającej na jednego mieszkańca w wielkości 2,7 m², w tym odsetek parków w ogólnej powierzchni zieleni w mieście to oko-

²² *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta...*, op. cit., s. 671, przyp. 26.

²³ *Ibidem*, s. 682.

²⁴ A. Zachariasz, *Zieleni jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006, s. 132.

²⁵ G. Dąbrowska-Milewska, *Standardy urbanistyczne dla terenów mieszkalnych – wybrane zagadnienia*, *Architecture et Artibus*, 1/2010, s. 20-25

²⁶ *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta...*, op. cit., s. 690.

²⁷ Z. Beiersdorf, *Willa Decjusza. Architektura i dzieje*, s. 7, [za:] <http://villa.org.pl/villa/historia-willidecjusza/> (dostęp: 1.11.2015).

ło 0,1%²⁸. Stępniewska przedstawia zestawienie, w którym Kraków posiadał, w porównaniu do miast takich jak Warszawa, Poznań, Wrocław, Szczecin, najmniejszą ilość terenów parkowych. W 1970 r. w Krakowie znajdowało się 14 parków publicznych o charakterze wypoczynkowo-spacerowym²⁹. Obecnie w mieście znajduje się 47 parków publicznych, obejmujących teren 400 ha. Na jednego mieszkańca przypada około 66 m² zieleni, podczas gdy w Poznaniu jest to 103 m², a w Gdańsku 139 m²³⁰.

3. Miejskie parki współcześnie

W obecnych czasach w miastach pojawiają się problemy związane z tworzeniem wysp ciepła, wzrostem zanieczyszczeń powietrza, przede wszystkim pyłami zawieszonymi, oraz intensywną urbanizacją zmniejszającą ilość parków i terenów zielonych³¹. Znaczenie parków określa się jako: społeczne (związane z poprawą samopoczucia i bezpieczeństwa, pobudzające do wybranych form aktywności), zdrowotne (stymulujące proces oddychania i krążenia; ujemna jonizacja powietrza), ekologiczne (osłonowe, izolacyjne, oczyszczające), komunikacyjne, kulturowe, środowiskowe, edukacyjne, promocyjne i ekonomiczne (jako rodzaj inwestycji o wysokiej stopie kapitału). Wieloletnie badania wskazują na znaczącą rolę parków w miastach związanych z estetyką, podwyższaniem wilgotności powietrza, ochroną przed hałasem i wiatrem oraz ograniczeniem zanieczyszczeń przez zjawisko fito-remediacji. Już w 1960 r. Czarnecki wspominał o roli zielonych klinów napowietrzających miasto³². Od początku lat 90. XX w. rezygnowano z norm urbanistycznych dotyczących odpowiednich przestrzeni zielonych w określonych odległościach do miejsc zamieszkania. Normy urbanistyczne z 1974 r. umożliwiały zadbanie o odpowiednie ilości zieleni na terenach osiedli, choć nie przełożyło się to na powstawanie nowych parków. Było to nie mniej niż 50% terenu netto, przeznaczone na teren wypoczynkowy i izolacyjny. Promień dojazdu do tzw. ogólnodostępnych terenów wypoczynkowych (na 1 mieszkańca 4 m²) w ramach obszaru brutto maksymalnie miał wynosić 500 m³³.

W Krakowie, ze względu na specyficzne ukształtowanie terenu i braki zapisów w planach miejscowych dotyczących całego miasta, jest to zagadnienie ważne, stanowiące kluczowy problem złego stanu powietrza na przestrzeni całego roku³⁴. Badania ukazują niekorzystne proporcje pomiędzy potrzebami poboru tlenu w stosunku do jego produkcji przez

²⁸ Na podstawie badań Raźniewskiego i Skurzyńskiego, gdzie podany obowiązujący normatyw wykazywał 0,5% powierzchni miasta na mieszkańca, [za:] B. Stępniewska, *Ogrody Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977, s. 192.

²⁹ B. Stępniewska, *op. cit.*, s. 191.

³⁰ Raport o stanie Miasta, [za:] http://lovekrakow.pl/aktualnosci/mieszkancy-potrzebuj-prawie-trzydziestu-parkow_7013.html (dostęp: 10.01.2016).

³¹ Badania wykazują tendencje do zmniejszania się ilości zieleni w europejskich miastach, [za:] http://www.husqvarna.com/files/articles/Global_Garden_Report_2012.pdf (dostęp: 1.01.2016).

³² W. Czarnecki, *Planowanie miast i osiedli*, PWN, Poznań–Warszawa 1960, s. 189.

³³ G. Dąbrowska-Milewska, *op. cit.*, s. 21.

³⁴ https://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=2043 (dostęp: 10.01.2016) oraz raport Raport Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) przedstawiający pomiary opublikowane 19 maja 2016 r.

występującą tu zielen miejską (potrzeby są 150 razy większe). Niepokojące są 2% braki tlenu do wysokości 1,5 m³⁵. W Diagnostyce stanu środowiska miasta Krakowa, sporządzonego w ramach Programu i Ochrony Środowiska dla miasta Krakowa na lata 2012-2015 z uwzględnieniem realizacji z 2011 r. oraz perspektyw na lata 2016-2019, w planach wyszczególnionych zostało około 700 ha nowych bądź przywróconych społeczeństwu parków i ogrodów³⁶.

W Strategii Rozwoju Miasta Krakowa do roku 2030 jednym z celów podstawowych jest poprawa stanu środowiska. Inwestycje wdrażane w celu zwiększenia ilości i jakości zieleni w Krakowie przeprowadzane są coraz aktywniej, choć dalej nie adekwatnie do potrzeb. W 2015 r. powołany został Zarząd Zieleni Miejskiej, będący instytucją pełniącą pieczę nad terenami zieleni, wprowadzającą między innymi system zarządzania zielenią (znany i stosowany w innych miastach). W trakcie przygotowań jest także dokument: Kierunki Rozwoju i Zarządzania terenów zieleni w Krakowie na lata 2017-2030, mający na celu określenie podstawowych działań i aktywności³⁷. Duże znaczenie lokalne dla jakości życia ma występowanie parków w dzielnicach na obrzeżach Krakowa. Powrót do kontynuacji myślenia m.in. Kazimierza Dziewońskiego, który stworzył przed II wojną światową pierwszy plan zieleni Krakowa w oparciu o dolinę Wisły i inne doliny rzeczne oraz peryferyjnie położone obszary łąk i nieużytków, może stać się realną szansą dla Krakowa³⁸. Dla wizerunku miasta zadbane i atrakcyjna zielen, zgodna z przedwojennym określeniem przez Howarda Krakowa jako miasta ogrodu, obecnie nie ma podstaw³⁹. Na przestrzeni lat widoczne jest, jak Park Jordana, Błonia, Park Bednarskiego są wciąż najatrakcyjniejszą zielenią Krakowa. Natomiast zaniedbany Park Krakowski, pomimo swej znakomitej lokalizacji, nie przyciąga odwiedzających, pełniąc funkcje ograniczoną do komunikacyjnej. Prowadzone badania określające stan obecny parków miejskich, uwzględniające ich funkcję, formę, poziom pielęgnacji zieleni, zaplecze socjalne, małą architekturę oraz dostępność, nie przynoszą zadowalających wyników, potwierdzając niski poziom pielęgnacji zieleni⁴⁰. Szansą są plany określone na liście rankingowej inwestycji miejskich w zakresie zieleni, wskazujące 28 parków o łącznej powierzchni 803,6 ha. Są tam zarówno parki miejskie, rzeczne, jak i adaptacje terenów fortecznych Krakowa⁴¹. Obecnie trwają prace nad kilkoma z nich, oparte na

³⁵ http://www.agenda21.waw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=55&showall=1 (dostęp: 10.01.2016).

³⁶ <http://www.dialogspoleczny.krakow.pl/files/objects/4106/35/Diagnoza.pdf> (dostęp: 10.01.2016).

³⁷ Prezentacja Piotra Kemf, *Zarządzanie i planowanie terenami zieleni na przykładzie Krakowa*, <http://fgsc.pl/wp-content/uploads/PIOTR-KEMPF-ZARZ%C4%84DZANIE-I-PLANOWANIE-TEREN%C3%93W-ZIELENI-NA-PRZYK%C5%81ADZIE-KRAKOWA.pdf> (dostęp: 1.01.2016).

³⁸ A. Böhm, *System Parków Rzecznych w Krakowie*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, t. VII, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2007, s. 277-284.

³⁹ Howard, określając tak Kraków, odwoływał się m.in. do istniejącej, rozbudowanej zieleni ogrodów klasztornych, [za:] M. Motak, *Historia rozwoju urbanistycznego Krakowa w zarysie*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2016, s. 32.

⁴⁰ Poster: K. Hodor, M. Vogt, *The city parks valuation and their role in urban structure of Cracow*, prezentowany na międzynarodowej konferencji *Contemporary and historical city parks and their role in composing space*, październik 2015.

⁴¹ https://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=13644 (dostęp: 1.01.2016).

konsultacjach społecznych, otwartych warsztatach oraz konkursach dotyczących inwestycji zlokalizowanych raczej na obrzeżach miasta. W ścisłym centrum, na terenach niewykorzystywanych jako tereny publiczne, istnieje zielen, która może zostać przywrócona dla społeczności. Jeden z przykładów to Park Jalu Kurka przy ul. Szlak (obecnie własność Zgromadzenia Księży Salwatorianów), liczący 1,67 ha – tu prawdopodobnie jednak nie dojdzie do realizacji z braku osiągnięcia porozumienia między miastem a właścicielami, oraz Ogród Łobzów przy ul. Podchorążych, o powierzchni 3,5 ha, pełniący w planach funkcję rekreacyjno-dydaktyczną – być może zostanie w pełni zrealizowany na przełomie 2017/2018 r. Inne tereny zielone są często intensywnie zabudowywane, co prowadzi do nadmiernego zagęszczenia i zaniku terenów zielonych.

4. Podsumowanie

W rozwoju terytorialnym Krakowa parki nie odegrały znaczącej roli przez ich marginalizację w kolejnych procesach przekształceń. Najatrakcyjniejsze pod względem funkcjonalnym struktury zieleni powstały na przełomie XIX i XX w. (faza III/IV). Było to związane z uwarunkowaniami gospodarczymi i społecznymi Wolnego Miasta Krakowa, a później Krakowa i Podgórza. Po II wojnie światowej planowanie przestrzenne koncentrowało się na ideologicznej konstrukcji miasta przemysłowego. Wprowadzano niewielkie parki na nowe osiedla, przejmowano tereny parków podworskich, nie kreując atrakcyjnej nowej przestrzeni zielonej. W porównaniu ze znacznym powiększeniem przestrzeni miasta parki miejskie stanowią niewielki procent powierzchni Krakowa (2,46%)⁴². Obecnie podejmowane są działania, które dają nadzieję na przywrócenie świetności zieleni istniejącej i świadome oraz przemyślane kreowanie nowych parków tak potrzebnych strukturze Krakowa. Odniesienie się do wieloletnich niezrealizowanych koncepcji parków rzecznych, wykorzystanie jeszcze istniejących zasobów niezagospodarowanych terenów zielonych, uratowanych przed chęcią zysku dewelopera, a także prawidłowa pielęgnacja zabytkowych parków dają szansę na zmiany jakości życia krakowian.

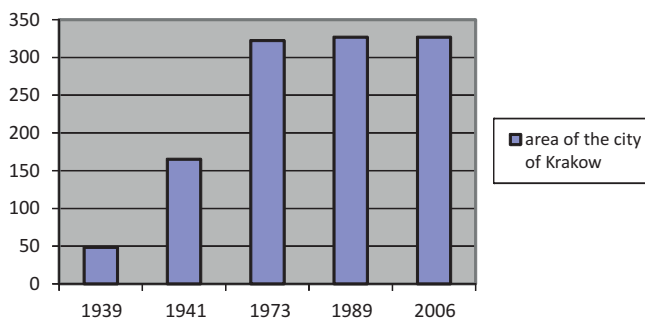
Ważnym warunkiem do kreowania zielonych przestrzeni jest przeszłość miasta. Cytując Jan Gzela, można przywołać stwierdzenie iż, „dbałość o przestrzeń to budowanie luksusu miasta”.

⁴² *Diagnoza stanu środowiska miasta Krakowa* – 09.01.2012 r., s. 22, <http://www.dialogspoleczny.krakow.pl/files/objects/4106/35/Diagnoza.pdf> (dostęp: 1.01.2016).

REFERENCES/LITERATURA

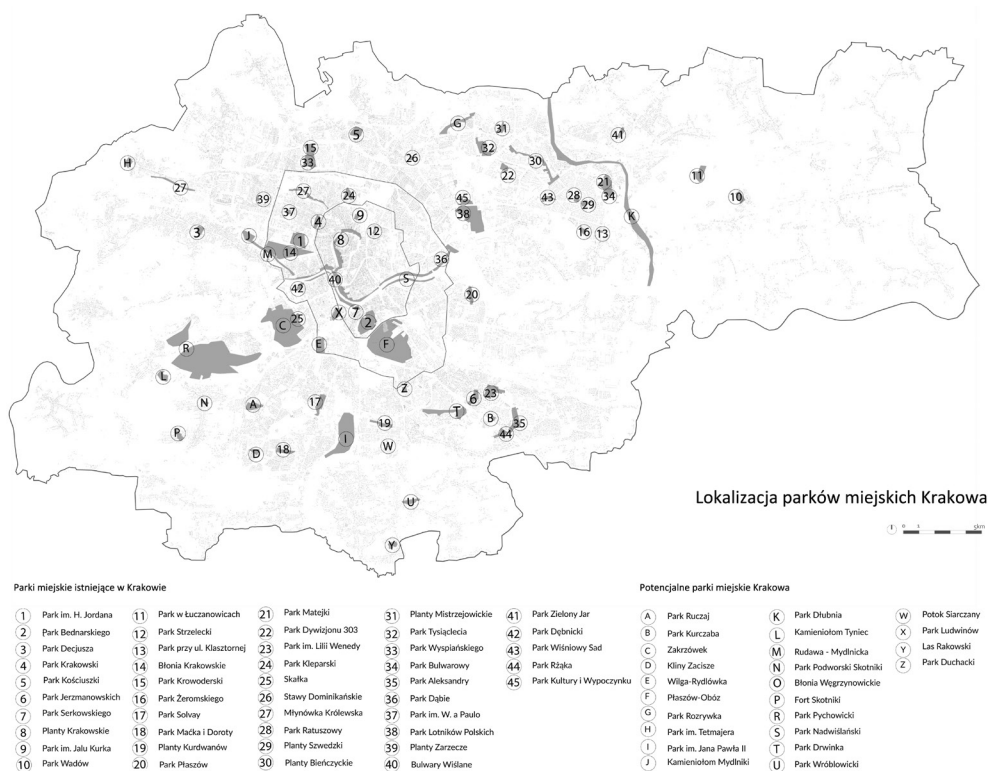
- [1] Beiersdorf Z., *Willa Decjusza. Architektura i dzieje*, p. 7, <http://villa.org.pl/villa/historia-willi-decjusza/> (access: 1.11.2015).
- [2] Böhm A., *Planowanie przestrzenne dla architektów krajobrazu. O czynniku kompozycji*, Politechnika Krakowska, Kraków 2006.
- [3] Böhm A., *System Parków Rzecznych w Krakowie*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, vol. VII, Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2007, p. 277-284.
- [4] Czarnecki W., *Planowanie miast i osiedli*, PWN, Poznań–Warszawa 1960, p. 189.
- [5] Dąbrowska-Milewska G., *Standardy urbanistyczne dla terenów mieszkalnych – wybrane zagadnienia*, *Architecture et Artibus*, 1/2010, p. 17-31.
- [6] *Diagnoza stanu środowiska miasta Krakowa – 09.01.2012 r.*
- [7] Grabowski A., *Ogrody i parki dawnego Krakowa*, Jagiellonia, Kraków 2008.
- [8] Grodziska K., *Krakowianki zapomniane. O niezwykłych paniach pochowanych na Cmentarzu Rakowickim 1803-1920*, Oficyna Wydawniczo-Drukarska Secesja, Kraków 2011, s. 195-199.
- [9] Hodor K., *Ogrody klasztorne i ich rola w kształtowaniu tkanki urbanistycznej miasta Krakowa*, „Czasopismo Techniczne”, 6-A/2012, p. 57-64.
- [10] Hodor K., *Podmiejskie rezydencje dworsko-ogrodowe w kształtowaniu krajobrazu mikroregionu Rowu Krzeszowickiego*, Monograph 397, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2011, p. 49.
- [11] Hodor K., *Zieleń i ogrody w krajobrazach miast (do XVIII w.), cz. 1*, „Czasopismo Techniczne”, 6-A/2012, p. 7-16.
- [12] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, J. Wyrozumski (ed.), Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Biblioteka Krakowska, iss. 150, Kraków 2007.
- [13] Łakomy K., *Zieleń i ogrody w krajobrazach miast, cz. 2*, „Czasopismo Techniczne”, 6-A/2012, p. 17-26.
- [14] Marcinek R., Myczkowski Z., *Łonia Krakowskie*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamilla Norwida, Kraków 2013.
- [15] Mitkowska A., Łakomy K., Hodor K., *Historia ogrodów europejskiego kręgu kulturowego, cz. II: Od manieryzmu do końca XIX wieku*, Politechnika Krakowska, Kraków 2012.
- [16] Motak M., *Historia rozwoju urbanistycznego Krakowa w zarysie*, Politechnika Krakowska, Kraków 2016.
- [17] Ostrowski W., *Wprowadzenie do historii budowy miast. Ludzie i środowisko*, Politechnika Warszawska, Warszawa 2001.
- [18] Ptaszycka A., *Przestrzeń zielona w miastach*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Poznań 1950.
- [19] *Rocznik Statystyczny Krakowa 2013*, Urząd Statystyczny, Kraków 2013.
- [20] Stępniewska B., *Ogrody Krakowa*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1977.
- [21] Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurusz sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998.
- [22] Szilagyi K., Kanczlerne Vereb M., *The city park's 200 years – changes in spatial structure and park use in the life of an urban park*, [in:] 4D 33.SZÁM 2014, p. 20-25.

- [23] Torowska J., *Park im. dra Henryka Jordana*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2006.
- [24] *Waloryzacja przestrzeni miejskiej Krakowa dla potrzeb turystyki. Raport końcowy*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- [25] Zachariasz A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006.
- [26] Zemanek A., *230 lat Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1783-2013)*, Alma Mater, iss. 158, p. 28-29, https://issuu.com/alma-mater/docs/alma_158_www_m/28?e=3181643/5081567 (access: 1.12.2015).
- [27] Żółciak K., Żółciak J., *Park Bednarskiego*, Ośrodek Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2007.
- [28] <http://www.gdos.gov.pl/zielen> (access: 10.01.2016).
- [29] <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040920880> (access: 21.12.2015).
- [30] https://www.bip.krakow.pl/?sub_dok_id=2043 (access: 10.01.2016).
- [31] http://www.agenda21.waw.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=55&showall=1 (access: 10.01.2016).
- [32] *Raport o stanie Miasta*, [after:] http://lovekrakow.pl/aktualnosci/mieszkancy-potrzebuja-prawie-trzydziestu-parkow_7013.html (access: 10.01.2016).
- [33] http://www.husqvarna.com/files/articles/Global_Garden_Report_2012.pdf (access: 1.01.2016).
- [33] <https://www.facebook.com/parczek/> (access: 10.01.2016).
- [34] www.sgpm.krakow.pl/newsyn/UserFiles/File/2014-10-03-zielony.pdf (access: 10.01.2016).

III. 1. Changes in the area of the city of Krakow from the year 1939 to the year 2006

II. 1. Zmiany obszaru miasta Krakowa od 1939 do 2006 r.

III. 2. Location of city parks in Cracow (edit. by M. Vogt, K. Hodor)

II. 2. Lokalizacja parków miejskich w Krakowie

III. 3. The part of Łobzów garden (photo by K. Hodor, 2016)

II. 3. Część ogrodów Łobzów (fot. K. Hodor, 2016)